

Elżbieta Jeżewska

Wizerunki Stanisława Staszica w sztuce

Studia Muzealno-Historyczne 5, 237-246

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Elżbieta Jeżewska (Kielce)

Wizerunki Stanisława Staszica w sztuce

Ksiądz Stanisław Wawrzyniec Staszic (ur. w Pile 6 grudnia 1755 r. – zm. 20 stycznia 1826 r. w Warszawie) należy do historycznych postaci uczonych, a zarazem polityków, działaczy społecznych i kulturalnych upamiętnianych na niwie ogólnopolskiej. Równocześnie jednak w niektórych regionach – do nich należy Świętokrzyskie – jest czczony w sposób szczególny, bowiem przyczynił się do ich rozwoju naukowo-oświatowego i gospodarczego. Staszic pochodził z domu mieszczańskiego. Jego życie przypadło na dramatyczny okres dziejów Polski: kres Rzeczypospolitej szlacheckiej, a później szereg zbrojnych powstań narodowych przeciwko zaborcom. Staszic – jak wiemy na podstawie publikowanych biografii w encyklopediach i monografiach jemu poświęconych – należał do osób walczących o samostanowienie państwa nie bronią, jako duchowny (ksiądz od 1778 r.), ale współtworząc prawne i gospodarcze podstawy narodowego bytu, te z kolei w oparciu o wyniki szeroko rozumianych badań przyrodniczych. W młodości po studiach zagranicznych (Niemcy, Francja) i podróżach trafił w kraju w wir życia publicznego. Swoje przemyslenia natury historycznej i zarazem politycznej zamieścił w publikacji *Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego* (1787 r.). W okresie czteroletnich obrad Sejmu Wielkiego dał się poznać m.in. jako rzecznik interesów mieszczan i zwolennik polepszenia sytuacji chłopów publikując *Przestrogi dla Polski* (1790 r.) i przynależąc do zwolenników postępowej Konstytucji 3 Maja. Po rozbiorach Rzeczypospolitej rozpoczął terenowe badania geologiczne – później kontynuowane aż po Karpaty, łącznie z regionem Gór Świętokrzyskich¹. Wiemy, że od 1800 r. należał do warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk (TPN; od 1808 prezes). Za czasów Księstwa Warszawskiego współtworzył Izbę Edukacyjną i Dyрекcję Skarbu, następnie Radę Stanu, a od 1815 r. w Królestwie Polskim – Komisję Rządową Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego; był też dyrektorem generalnym Wydziału Przemysłu i Kunsztów (w ramach Komisji Spraw Wewnętrznych), od 1824 r. ministrem stanu. Współorganizował Uniwersytet Warszawski w 1816 r., w tym samym roku – Akademię Górniczą w Kielcach, a także Hrubieszowskie Towarzystwo Rolnicze. Kawaler Orderu Orła Białego² i orderu św. Stanisława. Dorobek naukowy Staszica w okresie międzywojennym opracowywali w szczególności prof. Wiktor Hahn³ i Czesław Leśniewski⁴, a po II wojnie m.in. Barbara Szacka⁵. Staszic jest nadal przywoływany w kompendiach na temat historii Polski⁶.

1 J. Pazdur, *Działalność Stanisława Staszica w Kielecczyźnie*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1959, R. II, z. 2/3, 53–74.

2 K. Filipow K., *Order Orła Białego*, Białystok 1995, s. 37.

3 W. Hahn, *Biografia o Stanisławie Staszicu*, 1928.

4 Cz. Leśniewski, *Stanisław Staszic, jego życie i ideologia w dobie Polski Niepodległej 1755–1795*, Warszawa 1926; *Okolo zgonu Stanisława Staszica*, Warszawa, 1929; *Dziennik podróży Stanisława Staszica*, opr. Cz. Leśniewski, Kraków 1931.

5 B. Szacka, *Teoria i utopia Stanisława Staszica*, Warszawa 1965; też, *Biografia Stanisława Staszica*, Warszawa 1966.

6 S. Kieniewicz, *Historia Polski*, t. 2: 1795–1918, Warszawa 1968, s. 22 i in.; *Historia kultury materialnej Polski w zarysie*, t. 5: 1795–1870, red. E. Kowecka, Wrocław 1978, s. 48, 49; J.A. Gierowski, *Historia Polski 1764–1864*, Warszawa 1986, s. 18 i in.

Współcześnie dwa muzea imienia Staszica specjalizują się w kolekcjonowaniu pamiątek po nim: w jego rodzinnej Pile Muzeum Okręgowe od 1951 r. i od 1965 r. Muzeum w Hrubieszowie; w obu miastach są również pomniki uczonego.

Badania terenowe Staszica i praktyczne wdrażanie ich efektów przyczyniały się do rozwoju górnictwa (węgiel, rud metali), hutnictwa i dziedzin pomocniczych. Uczony stał się symbolem rozwoju kraju, popierając nauczanie zawodowe, przemysł i rozwój techniki, jak również nowoczesną organizację życia na wsi (proponując spółdzielczość chłopską, co miało też ożywić handel lokalny). Jego dyrektywy przyjmowano nie bez trudności (np. wzrost zatrudnienia w przemyśle kosztem prac w rolnictwie), a niektóre uważano wręcz za utopijne, jednak generalnie działalność Staszica uznajemy za nowoczesną i korzystną dla Ojczyzny, gdyż nie akceptował statusu ziem polskich jako kolonialnego zaplecza dla trzech cesarstw zaborczych: Rosji, Prus i Austrii, chociaż carat uważał go za „statskiego sowietnika”⁷. Pozostawił po sobie również pamięć inicjatora przedsięwzięć artystycznych.

Z powodu swojej wielostronnej działalności Staszic był popularny za życia i honorowany pośmiertnie; stąd wielość jego wizerunków od XIX w. do czasów nam współczesnych. Po 1945 r. Staszic należał do nielicznych postaci z okresu I. Rzeczypospolitej akceptowanych przez władze komunistyczne z racji jego zasług dla przemysłu ciężkiego, rozwoju szkolnictwa zawodowego i spółdzielczości.

Prezentuję poniżej przegląd ikonografii Staszica, znanej z publikacji o znaczeniu ogólnopolskim, z akcentem na obiekty związane z Kielcami i ich okolicą – pomniki i muzealia. Podstawowy typ portretu Staszica – osobnego dzieła sztuki lub towarzyszącego różnym publikowanym tekstom – to gabinetowy wizerunek uczonego lub męża stanu (rodzaje portretu ugruntowane w XVIII w., charakterystyczne dla intelektualistów z różnych dziedzin). Widzimy go z rozpoznawalną, charakterystyczną fizjonomią, w skromnym ubiorze, z piórem, z orderem, w otoczeniu ksiąg i pism albo bez żadnych atrybutów.

Jan Główka, w artykule *Portret Stanisława Staszica w medalierstwie. Na marginesie wystawy ...* (w Muzeum Narodowym w Kielcach), opublikowanym w 1993 r., wymienił kilkadziesiąt tych wizerunków⁸.

Najpierw jednak wspomnę o inicjatywach Staszica jako mecenas sztuki. Za jego prezesury w stołecznym TPN wzniesiono w latach 1820–1823 siedzibę towarzystwa (Pałac Staszica przy Krakowskim Przedmieściu), według projektu Antonia Corazziego, częściowo za dochody osobiste uczonego. W 1825 r. powstały, niezwykle jak na Polskę tamtych czasów, „Pomniki Pracy” – klasycystyczne obeliski ze „spiżowymi obrazami”. Wzniesiono je dzięki staraniom Staszica u władz i jego współpracy z Pawłem Malińskim (1790–1853), rzeźbiarzem po studiach akademickich w Pradze, Dreźnie i Rzymie u słynnego klasycysty Bertela Thorvaldsena. Pomniki te, ustawione na Grochowie w Warszawie i w Terespolu, upamiętniły wysiłek robotników budujących szosę Warszawa – Brześć. Na „spiżowych”, w rzeczywistości żeliwnych, reliefowych płytach ukazano zajęcia przy budowie arterii drogowych i panoramy: Warszawy, Siedlec oraz Brześcia (9 egzemplarzy; modele gipsowe w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie)⁹. Staszic zainicjował też pomnik o wymowie jawnie politycznej na pamiątkę Unii

7 S. Nowak, *Z moich wspomnień. Częstochowa (VII 1902 - VII 1914)*, cz. 2, Częstochowa 1933, s. 149.

8 J. Główka, *Portret Stanisława Staszica w medalierstwie. Na marginesie wystawy ...*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 1993, t. 17, s. 229–241, kat. 1–25.

9 S. Lorentz S., A. Rottermund, *Klasycyzm w Polsce*, Warszawa 1984, kat. 227, il. 211; K. Mikocka-Rachubowa, *Rzeźba polska XIX w. Od klasycyzmu do symbolizmu. Katalog zbiorów* [Muzeum Narodowego w Warszawie], Warszawa 1993, kat. 416–421; M.I. Kwiatkowska, *Rzeźbiarze warszawscy XIX wieku*, Warszawa 1995, s. 17, 18, il. 4 i in.

Polsko-Litewskiej, wystawiony w Lublinie według projektu klasycysty Antoniego Stanisława Brodowskiego (1784–1832), profesora Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu warszawskiego, i realizacji wspomnianego Pawła Malińskiego. Monument powstał w l. 1825–1826 r. Ma formę obelisku z żeliwną, płasko-rzeźbioną płytą z personifikacjami *Polonii* i *Lithuanii* podającymi sobie dłonie oraz z herbami *Orłem* polskim i *Pogonią* litewską. Płytę odlano w Hucie „Aleksandra” w Białogonie k. Kielc¹⁰. Pomnik Unii do dzisiaj jest obecny w pejzażu Lublina¹¹. Jeden wadliwy technicznie egzemplarz żeliwnej płyty dla Lublina zachował się w Kielcach przy Rynku 3/5 (ob. budynek Muzeum Narodowego), stanowiąc ważny dowód działalności białogońskiej Huty¹².

Płaskorzeźba przeznaczona dla pomnika Unii Lubelskiej w Lublinie, odlew w Muzeum Narodowym w Kielcach, fot. B. Paprocki

Staszic zainicjował również zbiórkę funduszy na rzecz realizacji warszawskiego brązowego pomnika Mikołaja Kopernika, projektu Berthela Thorvaldsena. Pomnik odsłonięto dopiero w 1830 r., ale w akcie erekcyjnym wymieniono Staszica: „Mikołajowi Kopernikowi ziomkowi swemu, który pierwszy ciał niebieskich ruch prawdziwie oznaczył, a przeto [...] i na ojczyznę swą, Polskę wiekopomną ściągnął sławę, wdzięczni Polacy ten pomnik ze spiżu kosztem własnym wzniesli staraniem Warszawskiego Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk pod prezesurą J. U. Niemcewicza. Najhojniej do tego dzieła przyczynił się Stanisław Staszic ...”¹³.

Kontakty Staszica z artystami przyczyniły się również do powstawania jego wizerunków. Do znanych *varsavianów* należy popiersie Staszica wykonane przez Pawła Malińskiego w latach 1825/1826, pełnoplastyczne, w białym marmurze. Powstało dla dla warszawskiego TPN: uczony *en face*, z błyskiem lekkiego uśmiechu na twarzy, z koloratką księdza oraz w płaszczu z futrzanym kołnierzem (w 1832 r. wywiezione do Rosji, w 1923 r. rewindykowane; obecnie w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie)¹⁴. Jest to portret idealizowany, zarazem rodzajowy i dowód talentu Malińskiego.

Dla szerszego grona odbiorców znana warszawska fabryka Mintera produkowała do 1863 r. – w ramach serii gabinetowych figurek sławnych Polaków – „spiżowe” popiersia Staszica, o wysokości do 15 cm, według modelu klasycysty Jakuba Tatarkiewicza (1798–1854)¹⁵. W tym wypadku artysta ukazał uczonego w starszym wieku, z nagim torsem. W 1856 r. na grobie Staszica na Bielanach pod Warszawą ustawiono również pełnoplastyczne popiersie uczonego: odlane z żeliwa, według projektu i modelu szerzej nieznanego autora, w środowisku kieleckim identyfikowanego z Anglikiem Wiliamelem Kimensem¹⁶, zmarłym w Warszawie w 1879 r.¹⁷ Popiersie to przedstawia Staszica ściśle

10 Tamże, s. 18–19.

11 H. Gawarecki, Cz. Gawdzik, *Lublin. Krajobraz i architektura*, Warszawa 1972, il. 67 i in.

12 W tym miejscu dziękuję emerytowanemu kustoszowi Januszowi Kuczyńskiemu, za uwagi na temat tej płyty.

13 T. Łopieński, *Okruchy z brązu*, Warszawa 1982, s. 229, 230.

14 Mikocka-Rachubowa, *Rzeźba...*, kat. 422 i il.; *Muzeum Narodowe w Warszawie. Przewodnik*, red. K. Murawska-Muthesius, D. Folga-Januszewska, Warszawa 1998, kat. V-A, il. s. 143.

15 M. Dubrowska, A. Soltan, *Rzemiosło artystyczne Minterów 1828–1881*, Warszawa 1987, kat. 91 i il.

16 Czynnny w Polsce od 1839 r., m. in. we wspomnianej hucie białogońskiej.

17 Główka, *Portret...*

en face, w ubiorze o wysokim kołnierzu, z koloratką zachodzącą wysoko na szyję oraz z Orderem Orła Białego; jest ono hieratyczne, o formie nieco uproszczonej i wystrzonej. Do niego nawiązał w 1919 r. Czesław Makowski (1873–1921), uczeń rzeźbiarzy warszawskich, następnie Akademii w Monachium i Regio Instituto di Belle Arti w Rzymie, zapewne za pośrednictwem egzemplarza na warszawskich Bielanach, wykonując galeryjne popiersie Staszica: także *en face*, w ubiorze identycznym i z Orderem, ale o formie bardziej naturalnej (gips patynowany, w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie)¹⁸. Podobizny Staszica znalazły się również na elewacjach budowli warszawskich: na kamienicy znanego fotografa i numizmatyka Karola Beyera (ul. Krakowskie Przedmieście, róg ul. Królewskiej, 1864 r.), wykonane przez rzeźbiarza Antoniego Frejtaga (zm. 1868), ucznia klasycysty Konstantego Hegla (1799–1876) – na medalionie (w ramach zespołu 16 medalionów znanych osobistości), na kamienicy Zawadzkiego (ul. Berga 9, potem ul. Traugutta, 1876 r.), autorstwa Ludwika Kucharzewskiego (1842–1889), też ucznia Hegla (rzeźba w zbiorach TPN), a także w dekoracji innej kamienicy, autorstwa rzeźbiarza Cypriana Godebskiego (1835–1909) czynnego we Lwowie i Warszawie¹⁹.

W malarstwie do wczesnych portretów Staszica należą obrazy powstałe w latach dwudziestych XIX w. W 1825 r. Rafał Hadziewicz (1803–1886) – wówczas już absolwent Oddziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Warszawskiego – ukazał uczonego, z pewnością w jego warszawskim gabinecie: dojrzałego wiekiem, siedzącego przy stole i piszącego – z piórem w prawej dłoni, jednak z głową odwróconą do tyłu, jakby na chwilę ku innej osobie, odzianego w płaszcz z futrzanym kołnierzem, w rozchyleniu którego widać sutannę(?) i koloratkę²⁰. Obraz Jana Krystiana Gładysza (ok. 1752–1830), czynnego w Warszawie stale od ok. 1811 r., to psychologiczny wizerunek leciwego już uczonego, w popiersiu, też w płaszczu z kołnierzem futrzanym, na ciemnym tle, patrzącego w dal w stronę światła (kopia obrazu w zbiorach Muzeum Narodowego w Poznaniu)²¹. Józef Tadeusz Polkowski (1820–1895) jest autorem gabinetowego portretu Staszica z 1859 r. – namalowanego prawdopodobnie według litografii Walentego Śliwickiego (ok. 1765–1857), sporządzonej w 1820 r.: uczonego w popiersiu, w ciemnym (czarnym) ubiorze z wysokim kołnierzem i koloratką, z gwiazdą orderu na lewej piersi (w zbiorach Muzeum Historycznego m. st. Warszawy)²². Dodam: Brodowski i Hadziewicz otrzymali stypendia zagraniczne dzięki Staszicowi: Brodowski w 1809 r.²³, a Hadziewicz w 1825 r.²⁴; zatem jest to kolejny przykład mecenasowskiej działalności Staszica w formie pomocy utalentowanym studentom warszawskich uczelni.

W wydawnictwie Biblioteki Narodowej w Warszawie *Katalog portretów osobistości polskich i obcych w Polsce działających* zebranych jest 17 graficznych wizerunków Staszica z lat 1820–1987²⁵, głównie popiersia, ale są też głowy oraz jedno wyobrażenie uczonego w półpostaci, siedzącego w fotelu i piszącego piórem: tak na drzeworycie z 1943 r. autorstwa utalentowanego grafika Tadeusza Cieśleńskiego-syna (1895–1944). Do najstarszych grafik wymienionych w *Katalogu* należą: warszawska litografia

18 Mikocka-Rachubowa, *Rzeźba...*, kat. 197 i il.

19 Kwiatkowska, *Rzeźbiarze...*, s. 131, 140, 188, 192, 220.

20 *Hadziewicz Rafał*, oprac. J. Derwojed, *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, t. 1, 1971, s. 8; por. poniżej kieleciana.

21 *Gładysz Jan Krystian*, oprac. A. Ryszkiewicz, *Słownik...*, t. 2, 1975, s. 362; S. Lorentz, A. Rottermund, *Klasycyzm...*, kat. 205, il. 193.

22 *Polkowski Józef Tadeusz*, oprac. M. Biernacka, *Słownik...*, t. 7, 2003, s. 385.

23 *Brodowski Antoni Stanisław*, oprac. J. Derwojed, *Słownik...*, t. 1, 1971, s. 239.

24 *Hadziewicz Rafał...*, s. 8.

25 *Katalog portretów osobistości polskich i obcych w Polsce działających*, Biblioteka Narodowa w Warszawie, t. 4 (P-S), Warszawa 1994: *Staszic Stanisław*, kat. 5186–5202 i il.

Ludwika Horwarta (czynny 1824–1837) z 1826 r., odbita w zakładzie litograficznym Józefa Kościńskiego do jego publikacji *Portrety królów polskich i ludzi sławnych* (wyd. 1829, 1830); wspomniana litografia Śliwickiego, odbita w zakładzie gen. Aleksandra hr. Chodkiewicza do jego publikacji *Portrety wstawionych Polaków* (1820); litografia z poznańsko-berlińskiego zakładu litograficznego Karola Antoniego Simona z 1829 r., do poznańskiego wydawnictwa *Zbiór wizerunków wstawionych [...] Polaków* (1829); litografia w „Przyjacielu Ludu” z lat 1836/1837. Jest też wymienione popiersie Staszica z 1870 r. z opisem polsko-francuskim (od słów: *PRZYJACIEL I DOBRO-CZYŃCA LUDZKOŚCI* ...) i dodaną dekoracją rytownika Antoniego Oleszczyńskiego (1794–1879), wykonane w guście epoki: z rodzajowymi, sztafażowymi postaciami dzieci, szlachcica i wieśniaczki.

W najnowszej *Encyklopedii Gazety Wyborczej PWN* z 2005 r. zamieszczono ilustrację portretową Staszica wzorowaną na kompozycji Hadziewicza, przedstawiającą uczonego *en pied* w gabinecie pełnym ksiąg i pism, siedzącego przy stole z piórem w prawej dłoni i z głową odwróconą jakby ku innej osobie, w płaszczu obszyty futrem; w dekoracji gabinetu – motywy klasycystyczne²⁶.

W regionie świętokrzyskim silne były wpływy działalności Staszica związane z górnictwem i hutnictwem Zagłębia Staropolskiego oraz ze szkolnictwem zawodowym, w tym z Akademią Górniczą w Kielcach, umiejscowioną w siedemnastowiecznym pałacu pobiskupim²⁷, i ze wspomnianą hutą w Białogonie, zasłużoną również dla plastyki (XIX/XX w.), wykonującą dekoracyjne odlewy – stąd i powstające tam wizerunki Staszica. W galerii sztuki Tomasza Zielińskiego (zm. 1858), naczelnika powiatu kieleckiego (Kielce, Pałacyk T. Zielińskiego) były 2 portrety uczonego: obraz i rzeźba. Obraz, to wspomniane dzieło Hadziewicza (zapewne przywiezione z Warszawy przez Zielińskiego, uprzednio warszawskiego urzędnika), notowane u spadkobiercy Zielińskiego – Aleksandra Bronikowskiego, potem kupione przez mecenasa Suligowskiego i zaginione²⁸. Rzeźbę natomiast w inwentarzu galerii wymieniono bez podania autora, lecz określono jako popiersie żeliwne „naturalnej wielkości”²⁹, czyli można przyjąć, że należała do odlewów białogońskich i wyglądała tak, jak na białońskim (warszawskim) nagrobku uczonego.

Popiersie St. Staszica, odlew białogoński, Muzeum Narodowe w Kielcach, fot. B. Paprocki

26 Encyklopedia Gazety Wyborczej, Kraków 2005, t. 17: *Staszic Stanisław*, s. 458 i il.

27 J. Główna J., *Laboratorium Akademii Górniczej w północnym skrzydle kieleckiego pałacu (1816-1827)*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 1998, t. 19, s. 195–210.

28 I. Jakimowicz, *Tomasz Zieliński kolekcjoner i mecenas*, Studia z historii sztuki, t. XV, Wrocław 1973, kat. A 197, il. 51, s. 71.

29 Tamże, kat. [rzeźby] 15; Główna, *Portret...*, s. 229 – w ślad za: J. Lępkowski, *Zbiór ś.p. Tomasza Zielińskiego w Kielcach*, Warszawa 1860, s. 94; E. Jeżewska, *Tomasz Zieliński – kolekcjoner*, w: *V Kielecki Festiwal Nauki 2004*, red. K. Grys, Kielce 2005, s. 154 i il., 157.

Pomnik S. Staszica, wg W. Kimensa w Parku Miejskim w Częstochowie, fot. Włodzimierz Jędrzejczyk

Zagłębiu Częstochowskim, a bezpośrednio z okazji ważnej dla ziem polskich pod zaborami międzynarodowej wystawy „wielkiego przemysłu, przemysłu drobnego i rękodzieła, rolnictwa, leśnictwa, ogrodnictwa, oraz działu kulturalnego”³⁰. Zachowana białogońska forma popiersia umożliwiła dalsze odlewy na zamówienie.

W Kielcach 8 października 1908 r. białogońską rzeźbę uczonego zabrano z parku, też noszącego jego imię, i włączono do zbiorów nowo powołanego miejscowego Muzeum Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego; przetrwała ona do naszych czasów, obecnie znajduje się w kolekcji Muzeum Narodowego w Kielcach. W parku odsłonięto natomiast nowe popiersie Staszica: pełnoplastyczne, w białym marmurze, stanowiące jakby „zwornik” architektury parkowej z ławą do kontemplacji. Ten marmurowy biust polscy patrioci przechowywali w latach II wojny światowej. Jego autorstwo przypisane jest Wacławowi Smyczewskiemu (być może nazwisko rzeźbiarza źle zanotowano). Staszica widzimy dojrzałego wiekiem, o nagim torsie – na modłę antyczną, jak klasycyści i neoklasycyści XIX/XX w. chętnie portretowali wybitne postacie, z szacunkiem również dla ich wieku (wspomniani: Tatarkiewicz i Hegel)³². Przed tym wizerunkiem w 1916 r. odbyła się manifestacja patriotyczna³³.

W Kielcach na publiczny widok trafiły pełnoplastyczne rzeźby Staszica i jego reliefowe plakietki już w XX w. Przypomnę: najpierw 2 września 1906 r. żeliwne popiersie uczonego „naturalnej wielkości” odlane w hucie w Białogoniu ustawiono w parku miejskim i z tej okazji wydano pocztówkę³⁰. Popiersie to, z wyglądu takie samo jak na grobie Staszica, według modelu wspomnianego Kimensa, ukazywało uczonego frontalnie, hieratycznie, z Orderem Orła Białego, i opisem z tyłu kto zacz. Multiplikacje tej rzeźby znajdują się m.in.: w ogrodzie przy pałacyku Henryka Sienkiewicza w Oblęgorku k. Kielc, w kieleckim Białogoniu niedaleko Kieleckiej Fabryki Pomp (spadkobierczyni huty), w Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach. W Warszawie, oprócz cmentarza na Bielanach, popiersie Staszica zachowało się w pałacu jego imienia. Taka sama replika stała też w 1909 r. w Częstochowie w miejskim parku im. S. Staszica, a to z racji zainteresowań uczonego pokładami rud żelaza w – sąsiednim wobec Staropolskiego –

30 J. Daniel, K. Marchel, *Kielce na dawnej pocztówce*, Kielce 1993, s. 45, fot. 52.

31 Nowak, *Z moich wspomnień...*, s. 142, 149.

32 M.in.: T. Kosiński, *Park miejski*, „Baba Jaga” (Kielce) 2004, s. 25” „[popiersie S. Staszica z 1908 r.] z białego marmuru ... [autora] Wacława Smyczewskiego”.

33 W. Ozdoba-Kosierkiewicz, *Grafika polska. Katalog zbiorów Muzeum Narodowego w Kielcach*, Kraków

Pomnik Stanisława Staszica, Park Miejski w Kielcach, 1908 r.; fot. B. Paprocki

Plakiety w miejscach publicznych Kielc, ukazujące reliefowo popiersia Staszica według projektów autorskich, zamontowano: w 1966 r. na elewacji północnego skrzydła Pałacu Biskupów Krakowskich (wzorowane na plakiecie Kimensa) z gałązką lauru przy postaci, znacząc umiejscowienie staszicowskiej Akademii Górniczej, oraz w 1969 r. na fasadzie najstarszej szkoły elementarnej, potem Szkoły Podstawowej im. S. Staszica przy ul. Sienkiewicza 8 – według pochodzącej z okresu międzywojennego pracy Józefa Aumillera (1892–1963), z okazjonalnym napisem: WIELKIEMU / POLAKOWI / STANISŁAWOWI / STASZICOWI / W 150 ROCZNICĘ / ZAŁOŻENIA / SZKOŁY / 1819–1969 / SPOŁECZEŃSTWO KIELC³⁴.

Większość wizerunków Staszica w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach została opublikowana. Dział Grafiki posiada³⁵: staloryt z albumu Leonarda Chodźki (1800–1870) *La Pologne historique, litteraire, monumentale et pittoresque* (wydanie 1835 r. lub 1839–1841 r.), ukazujący Staszica w zaawansowanym wieku, w ciemnej

Portret St. Staszica wg W. Kimensa na budynku dawnej Akademii Górniczej w Kielcach, 1966 r.; fot. B. Paprocki

Tablica poświęcona Staszicowi na budynku dawnej szkoły elementarnej przy ul. Sienkiewicza w Kielcach, 1969 r.; fot. B. Paprocki.

1986, kat. 324.

34 Główna, *Portret...*, s. 229, 230; E. Jeżewska, *Rzeźba w zbiorach Muzeum Narodowego w Kielcach do roku 1939*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 2000, t. 20, s. 87–129, kat. 12, s. 110 il.

35 Informacje Joanny Mielcarskiej-Kaczmarczyk.

(czarnej) sutannie z koloratką, w szarym surducie z wysokim kołnierzem, z gwiazdą Orderu Orła Białego i w narzuconym płaszczu (staloryt, papier; nr inw. MNKi/M/1325); a także litografię Władysława Walkiewicza (1833–1900), bliską formalnie pracom wspomnianych Śliwickiego i Polkowskiego, z Zakładu Litograficznego A. Pecy i Spółka w Warszawie z lat 1856–1859 – z popiersiem uczonego, w ubiorze jak wyżej i gwiazdą Orderu (litografia, papier; nr inw. MNKi/GR/2257)³⁶; ponadto dwie karty z tekstem *Myśli Stanisława Staszica* z 1926 r., z Drukarni Technicznej SA w Warszawie – z *facsimile* podpisu i portretem uczonego nawiązującym do wspomnianej pracy Walkiewicza (druk, papier; nr inw. MNKi/GR/2591, 2592). Rzeźba w Dziale Historii, to omówione wcześniej „naturalnej wielkości” popiersie Staszica z kieleckiego parku (1906), egzemplarz z białogońskiej huty (żeliwo, odlew, opis – ryt z tyłu postaci; nr inw. MNKi/H/269)³⁷. Popiersie to stoi na postumencie przyściennym, metalowym, białogońskim (?), z reliefową postacią hutnika na stronie czołowej i z napisem: ST. STASZIC (ok. 1900?, żeliwo brązowane, odlew; nr inw. MNKi/H/862)³⁸. Przykłady medali i plaket przywołuję za publikacją Jana Głównki *Portret Stanisława Staszica...*, w której autor omówił 25 wystawionych dzieł, z uwzględnieniem literatury przedmiotu³⁹. Widnieje na nich najczęściej głowa Staszica lub jego popiersie w ubiorze z wysokim kołnierzem i koloratką pod brodą, niekiedy z Orderem Orła Białego. Wśród twórców tych wizerunków są, m.in.: Kimens, tym razem jako autor plakiety Staszica z motywem Orderu, z ok. 1850 r. (żeliwo, nr inw. MNKi/N/1 – replika z 1926 r.), następnie wspomniany wcześniej Aumiller, znany projektant mennicy warszawskiej, autor plakiety z 1926 r. (brąz, nr inw. MNKi/N/421), oraz czynni po II wojnie światowej kieleccy artyści plastycy tworzący dla szkół, zakładów pracy i stowarzyszeń. Stefan Dulny (ur. 1929) opracował w 1969 r. plakietę dla wspom. kieleckiej Szkoły Podstawowej im. St. Staszica (żeliwo, nr inw. MNKi/N/30) oraz w latach siedemdziesiątych serię dzieł, w tym medale dla kieleckich fabryk z okazji nadania im imienia uczonego: Fabryki Nadwozi Samochodowych POLMO-SHL (1974, aluminium, nr inw. MNKi/N/159) i Fabryki Samochodów Specjalizowanych POLMO-SHL (1975, aluminium, nr inw. MNKi/N/217); medal dla Towarzystwa Przyjaciół Górnictwa, Hutnictwa i Przemysłu Staropolskiego w Kielcach w 150-lecie śmierci Staszica (1976, eloksan, nr inw. MNKi/N/490), nadto dwie plakiety na 160-lecie założenia Szkoły Akademicko-Górnicznej w Kielcach (brąz, nr inw. MNKi/N/11/1–2; żeliwo, nr inw. MNKi/N/10). Inny czynny w Kielcach artystyk Henryk Papierniak (1934–1996) jest autorem medalu z 1969 r. dla Białogońskiego Szczepu ZHP im. St. Staszica w Kielcach (żeliwo, nr inw. MNKi/N/31/1–2). Natomiast Zygmunt Kaczor (1924–1999) medalu Staszica z 1976 r., z opisem: *Badacz i znawca bogactw naturalnych Kielecczyzny, Założyciel Szkoły Akademicko-Górnicznej w Kielcach, Twórca Staropolskiego Zagłębia Przemysłowego* (tombak srebrzony, nr inw. MNKi/N/492). Muzeum kieleckie posiada też inne tego rodzaju zabytki cenne ze względów historycznych, ale nie sygnowane przez projektantów, jak np. medal poświęcony Staszicowi i zarazem Konstytucji 3 Maja – z 1986 r., wydany w Białymstoku (mosiądz, nr inw. MNKi/N/1195).

Stefan Dulny wykonał również dla Akademii Górniczo-Hutniczej im. St. Staszica w Krakowie medal na 50-lecie szkoły⁴⁰. Przeważają medale opracowane według zasad klasycznych. Wśród numizmatów muzealnych⁴¹ znajduje się polska moneta pamiątkowa

36 W. Ozdoba-Kosierkiewicz, *Grafika...*, kat. 324.

37 J. Głównka, *Portret...*, s. 229, 230; E. Jeżewska, *Rzeźba...*, kat. 12, s. 110 il.

38 Tamże, kat. 74.

39 J. Głównka, *Portret...*, kat. 1–25.

40 J. Głównka, *Portret...*, kat. 9, eksponat ze zbiorów prywatnych.

41 Informacje Tadeusza Kosińskiego.

z portretem Staszica, z 1992 r., według projektu Ewy Tyc-Karpińskiej, wydana przez Mennicę Państwową w Warszawie w serii *Sławni Polacy* (nominał 200 tys. zł, w obiegu do 1995; srebro, bita stemplem lustrzanym; nr inw. MNKi/N/235).

W obiegu publicznym w latach 1989 do 1995 był również polski banknot „staszycowski” o nominale 50 000 zł, według rysunku Andrzeja Heidricha (ur. 1928) i projektu graficznego Jana Macieja Kopeckiego (ur. 1945)⁴².

Kończąc należy podkreślić, że wielostronna działalność ks. Stanisława Staszica, łączącego idee Oświecenia z polskimi potrzebami naukowymi, oświatowymi i gospodarczymi na skalę ogólnospołeczną, stanowi nadal wzorzec dla współczesnych.

42 Cz. Milczak, *Katalog polskich pieniędzy papierowych od 1794*, Warszawa 2002, kat. 176, s. 343 il.

Elżbieta Jeżewska (Kielce) Images of Stanisław Staszic in Art

Stanisław Wawrzyniec Staszic (November 6, 1755, Piła – January 20, 1826, Warsaw), a Catholic priest, is one of historical scholars as well as politicians and social and cultural activists who are commemorated all over Poland; however in some regions of the country – Świętokrzyskie Voivodeship among them – he is honored in a particular way as he contributed to their scientific, educational and economic development. Staszic supported progressive Constitution of May 3, 1791. In 1800 he became a member of the Warsaw Society of the Friends of Science (of which he became the president in 1808); later he co-founded University of Warsaw, Hrubieszów Agricultural Society and Mining Academy in Kielce. He served as a member of the State Council of the Duchy of Warsaw and the Kingdom of Poland, contributing to the national existence based on the domestic natural resources on the basis of geological research conducted e.g. in the area of Świętokrzyskie Mountains. He was decorated with the Order of the White Eagle and the Order of Saint Stanislaus. His publications were discussed by W. Hahn, Cz. Leśniewski, B. Szacka, and others. Thanks to Staszic the headquarters of the Warsaw Society of the Friends of Science were created, as well as the Monument of Work in Warsaw and Terespol, Monument of Polish-Lithuanian Union in Lublin, with the cast-iron plate by Aleksander Ironworks in Białogon near Kielce, now Kielce-Białogon (the test plate preserved: Kielce, Rynek 3/5), and Nicolaus Copernicus Monument in Warsaw. Museums in Piła and Hrubieszów, companies and various associations bear his name. In portraits from the 20s of the nineteenth century and later Staszic was portrayed as a scholar or a statesman in various artistic techniques. Among his famous images there are sculptures by P. Maliński A. Frejtag, L. Kucharzewski and C. Godebski – used to decorate Warsaw tenement buildings; metal casts: by Minter Factory made according to the model by J. Tatarkiewicz (+1854) and in cooperation of Aleksander Ironworks – since 1856 (the oldest item) on Staszic's grave in Bielany near Warsaw: with motif of the Order, according to the model attributed to William Kimens (Englishman, in Poland: 1839-1879), to whom Cz. Makowski referred in 1919. Białogon bust replicas have been placed in Oblęgorek, Kielce, Warsaw, Częstochowa, and new ones are still being placed. In painting of the 19th century Staszic was presented by R. Hadziewicz (a painting at T. Zieliński in Kielce), J.K. Gładysz, J.T. Polkowski; in graphic drawings of the 19 and 20th centuries – many authors. In Kielce Staszic is presented on plaques: on the former building of Mining Academy and the former elementary school (8 Sienkiewicza), and in the city park: the bust made of white marble in 1908 and put in place of Białogon bust of 1906, now in the local National Museum as well as graphic drawings, plaques and medals, coin of 1992 and prints.